

ОТВОРЕНЕ КАЗНЕНО-ПОПРАВНЕ УСТАНОВЕ

У новије се време у многим државама као и у нашој земљи, поред постојећих казнено-поправних домова класичног, затвореног типа, заводе отворене казнено-поправне установе. Ове установе у односу на класичне типове казних завода показују велика предимства, због чега се сматра да представљају праву револуцију у области извршења казни лишења слободе (1).

Услед овога питање отворених казнено-поправних установа по своме значају превазилази оквире извршења казни са уског, административног становишта и прелази у једно општедруштвено питање од посебне важности. Оно је у тесној и непосредној вези са ставом који треба друштво да има према учиниоцима кривичних дела, као и са напорима које треба уложити да би се ови вратили заједници као њени корисни чланови. А од тога како ће се приликом извршења казне поступати са учиниоцима кривичних дела, који ће се методи употребити за њихово преваспитање и какав ће однос бити према њима, зависи углавном да ли ће лица која су једном повредила друштвене односе остати и даље непријатељи друштва или ће се вратити овоме и живети у истом као његови исправни чланови (2).

Зато су отворене казнено-поправне установе и биле предмет посебног проучавања на Дванаестом међународном конгресу за кривично право и казнене заводе у Хагу 1950, као и на Првом конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима у Женеви 1955. На тим конгресима су донете посебне препоруке и резолуције у погледу основних питања која се постављају. Поступајући по наведеним препорукама и резолуцијама, наша држава је у току 1956 завела две такве установе и то једну у Пули (НР Хрватска), а другу у Брестаници (НР Словенија), које су у основи експерименталне природе, да би се добила потребна искуства за њихову ширу примену код нас.

Ради ближег упознавања са отвореним установама, на овом ће месту бити говора о њима уопште, док ће се другом приликом приказати наше отворене установе, резултати и закључци до којих се дошло у њиховом раду.

1. — Појава и разлози настанка отворених установа

Крајем XIX века, појавиле су се прве отворене казнено-поправне установе, али је за схватање разлога њихова настанка, њиховог значаја и улоге потребно обухватити период који је претходно овоме.

1. — Пре свега, казне лишења слободе су заведене крајем XVIII века под утицајем напредних идеја Француске револуције, на место многобројних смртних и сурових телесних казни Средњег века. Међутим, иако је увођење казни лишења слободе претстављало несумњиви прогрес у поређењу са

(1) H. Göranson: To what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pénal et pénitentiaire international, La Haye, 1950, Actes, IV, p. 68.

(2) Никола Срзентић: Први конгрес Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима „Архив за правне и друштвене науке“, 1956, бр. 4, с. 479, 481.

казнама ранијег доба (3), њихово извршење је довело до читавог низа проблема који се нису могли лако да реше. Међу овима се нарочито истицало питање: како и на који начин је најбоље да се организује извршење казни лишења слободе, јер је ово повлачило собом читав низ штетних последица на учиниоца кривичног дела, због којих је овај поново падао у криминал. Услед тога се настојало да се поменута штетна дејства на разне начине отклоне, првенствено бољом организацијом извршења казни. То је основни проблем и целокупан развој извршења казни лишења слободе од њиховог увођења па до данас се кретао око решења овог проблема и изналажења најпогоднијег начина поступања са учиниоцима кривичних дела. После дугог тражења и лутања настале су отворене казнено-поправне установе, за које се сматра да имају више изгледа него све друге методе поступања досада, да сведу на минимум поменута штетна дејства која извршење казни лишења слободе производи на дух и карактер затвореника.

У прво време са увођењем казни лишења слободе заведен је ћелијски систем извршења ових казни на место ранијих тамница и затвора Старог и Средњег века, у којима је лишење слободе постојало као превентивна мера, а не као казна. Насупрот заједничком издржавању казне у коме је долазило до међусобног мешања и криминалне заразе између затвореника, а ради избегавања овога, према чистом ћелијском систему (филаделфиски или пенсилвански систем) осуђеници су држани за све време по ћелијама одвојени један од другог, да би се у самоћи, размишљањем о своме делу, испаштањем и кајањем за исто поправили, доживљавајући неку врсту моралног препорода. Ово је у свему одговарало ондашњем класичном схватању сврхе казне као одмазде и испаштања за учињено кривично дело, али је поменути усамљенички систем у пракси показао велике недостатке, јер је био неподобан за рационалну организацију осуђеничког рада, а сем тога усамљење је доводило до великог броја душевних оболења и самоубиства. Ради уклањања тих недостатака у многим земљама се приступило разним комбинацијама ћелијског система са системом заједничког издржавања казне, јер у крајњој линији постоје ова два основна и опречна система око којих остали системи само гравитирају (4). Тако су у даљем развоју настали аубурнски (систем ћутања), прогресивни и ирски систем (5). Задња два система као савршенија усвојена су у највећем броју земаља, јер се оснивају на идеји постепеног враћања осуђеника у друштво помоћу поступног поправљања. Ирски систем има још и то преимућство што се осуђеник у трећој фази извршења казне, у тзв. одељењу за слободњаке не држи потпуно одвојен од друштва већ се припрема за повратак у исто, јер се увидело да је недостатак ранијих система био што су стварали људе тешко прилагодљиве за слободан живот. Може се рећи да се у одељењу за слободњаке налази зачетак идеје о отвореним казнено-поправним домовима, само она овде још није

(3) Само према архиви шпанске инквизиције у XV и XVI веку је било више од 300.000 особа осуђено на смрт или на галије (G. Tarde: La philosophie pénale, Paris, 1905, p. 484).

(4) J. Pinatel: Traité élémentaire de science pénitentiaire et de defense sociale, Paris, 1950, p. LVII.

(5) О поменутим системима видети детаљније Милош Радовановић: Преображаји у извршењу казни лишења слободе, „Анали Правног факултета у Београду“, бр 3—4, 1959, с. 297—298.

могла да дође до свога израза услед самог положаја овог оделења, као и класичног схватања сврхе кажњавања. Прогресиван и ирски систем претстављају несумњиво корак унапред у извршењу казни лишења слободе, али они се у пракси нису могли да ослободе недостатака ћелијског и заједничког система, а сем тога њихови крути шаблони су сметали прилагођавању извршења казни према личности осуђеника, тзв. индивидуализацији извршења казне.

Услед недостатака постојећих система, почело је да се траже бољи и погоднији начини извршења казни. На то је нарочито деловао пораст криминалитета током друге половине XIX века, а особито знатно повећање броја повратника и криминалитета малолетника, што се поред осталог приписивало штетном дејству које је лишење слободе вршило на затворенике. Због тога је позитивна школа у кривичном праву оптужила до тада владајући класичан правац у науци кривичног права и извршења казни, оглашавајући га за неспособног да сузбије увећано вршење кривичних дела. Главни представник позитивне школе Е. Ферри (E. Ferri) сматра да савремени кривични прописи, који су сведени на искључиву претежност казни лишења слободе и ћелијског система, нису успели да заштите друштво од кривичних дела, па је услед тога настала „криза“ кривичног права и репресије. Према Ферриу, ћелијски систем је једна од заблуда XIX века и представља једну од његових основних погрешки, јер он умртвљује уместо да ојачава осећања за друштво и морал код криминалаца, код којих су она већ знатно ослабљена. Сем тога, овај систем је нечовечан јер неминовно доводи до лудила или туберкулозе затвореника услед слабог кретања, ваздуха, рђаве исхране, итд., а затим, он је неефикасан јер осуђеници налазе разне начине за међусобни договор. Због свега овога Ферри предлаже увођење новог система кривичног права који би се наместо репресије и казне, као досада, заснивао на превенцији и мерама социјалне заштите. У случају потребе за примену репресивних и елиминаторних мера, као крајњих мера у систему мера одбране друштва, било би најбоље да се оне изводе у земљорадничким колонијама затвореника, у раду на чистом ваздуху (*à l'aperto*), па се ове колоније сматрају као узоран облик за изоловање осуђеника (6).

Оштра критика класичног правца и ћелијског система од стране позитивне школе, као и предлог о оснивању земљорадничких колонија, могу се сматрати као даљи развој идеје да се помоћу погодне организације извршења казни отклоне штетна, криминогена дејства које затвор производи на осуђенике. Међутим, основни значај учења позитивне школе се састојао што је оно, са увођењем научне методе (посматрања и индукције) у изучавању криминалитета, довело до снажног развоја у кривичном праву и криминологији, а тиме и у пенологији. Да би постигла поправљање и прилагођавање осуђеника друштвеном животу, што јој је основни задатак, ова наука прилази посматрању затвореника, и тиме се претвара у примењену криминологију, како би најбоље могла да оствари свој нови задатак друштвене педагогије (7). На овај начин, посматрањем осуђеника се дошло до читавог низа

(6) E. Ferri: *La sociologie criminelle*, Paris, 1905, pp. 305—316, 554—555, 605—608.

(7) J. Pinatel: *op. cit.*, pp. LXIX, LXVII, 387.

научно утврђених података о штетном утицају који затвор врши на осуђена лица у погледу њихове ресоцијализације, па су ови подаци корисно послужили за проналажење бољих и погоднијих метода у поступању са затвореницима. Тако је утврђено да околности које штетно, криминогено, делују на лица која издржавају казну лишења слободе, услед чега се она поново одају вршењу кривичних дела по издржаној казни, могу бити физичке, психолошке и социјалне природе (8). Сматра се да се неће моћи са успехом да оствари поправка осуђеника, ако ови тешко оболе због рђавих животних услова у затвору, ако услед дириговања и аутоматизације који у њему владају, интелектуално ослабе, изгубе личну иницијативу и моћ прилагођавања, по изласку из затвора нађу свој дом разорен, децу запуштену и одану породицима. Даље је запажено да код казне лишења слободе, а нарочито њеног класичног начина извршења, постоји извештан парадокс, јер се учиниоци кривичних дела као друштвено неприлагодљива бића потпуно издвајају из друштва и прекида им се свака веза са њиме уместо да ову и даље одржавају, услед чега они постају још више неприлагодљиви за друштвени живот (9). Затим се сматра да оспособљавању осуђеника за друштвени живот у знатној мери отежава контрадикција која постоји у самој сврси кажњавања између одмазде и застрашења сједне стране и поправљања учиниоца с друге стране (10).

2. — Ради отклањања неповољних утицаја казни лишења слободе, који сва врши на учиниоца кривичног дела као човека и као члана друштвене заједнице, предузимане су значајне мере уз помоћ читавог низа правника, пенолога, педагога, психолога и социолога. Међутим, није могло да се брзо и лако дође до задовољавајућег решења, јер се показало као веома тешко да се извршење казни лишења слободе организује тако, а да не доведе до читавог низа нежељених последица, које нужно прате ову казну, а које ни најразличитија средства нису могла да отклоне. Зато су поједини социолози сумњали да људски ум може да пронађе такав затвор, који осим тела не би озбиљно рањавао и душу већине затвореника, па су сматрали да ће као најпрактичнија и најохрабрујућа реформа затвора бити ако се људи држе потпуно изван затвора (11). Тако није прошло ни сто година откако је уведена казна лишења слободе, а човечанство се због њених штетних дејстава већ било разочарало у њу (12).

Услед оваквог стања ствари постављало се питање да ли је затвор сам по себи криминоген фактор или није, па ако то јесте онда да ли га треба

(8) Ове околности које су раније биле само наслуђиване, сада су научно потврђене од стране француских пенолога у раду поднетом Другом међународном конгресу за криминологију 1950 у Паризу (*La prison est-elle un facteur criminogène, Actes du IIe Congrès international de criminologie*, Paris, 1955, t. V, pp. 165—188). Детаљније о поменутих околностима видети: Милош Радовановић: *op. cit.*, с. 301.

(9) Ch. Germain: *Les nouvelles tendances du système pénitentiaire français, Les grands systèmes pénitentiaires actuels*, Paris, 1955, t. X, p. 340; P. Cornil: *Les problèmes de droit pénal appliqué et les nouvelles tendances en la matière, Douzième congrès pén. et pénitent.* Actes, t. I, p. 521; H. Poupet: *La probation des délinquants adultes en France*, Paris, 1956, pp. 2, 21.

(10) P. Cornil: *op. cit.*, pp. 511—512; H. Poupet: *op. cit.*, p. 4.

(11) L. Fox: *Le système pénitentiaire de la Grande-Bretagne, Les grands systèmes pénitentiaires actuels*, Paris 1950, t. VI, p. 191.

(12) H. Hentig: *Die Strafe, II, Die modernen Erscheinungsformen*, Berlin, 1955, S. 197.

укинути или не. Поједини криминолози су раније сматрали, као и данас, да је затвор негација друштвеног живота, па као такав не може бити инструмент друштвене реадaptације осуђеника (13). Међутим, по овоме питању је преовладало друго схватање по коме затвор сам по себи није криминоген фактор, али као такав може да буде, као што је то класичан затвор, затвор репресивног типа заснован на идеји одмазде и испаштања за учињено дело, а у коме постоје сви неповољни утицаји физичке, психолошке и социјалне природе. Због тога се сматра да овакав затвор треба укинути и на место њега завести затвор новог, реедукативног типа, који би се заснивао на идеји враћања у друштвени живот и који би првенствено служио друштвеном прилагођавању и оспособљавању затвореника. Према овом новом схватању „лишење слободе треба да служи учењу слободе“ (J. Graven), односно да буде нека врста *training vers la liberté* (F. Clerc) (14), при чему је основно да се осуђеник оспособи за свој будући користан живот и рад по изласку на слободу. Зато се као најбољи начин извршења казни лишења слободе сматра онај, који се највише приближава слободном животу и који би био сличан режиму установа за малолетнике, у коме би се настојало да се осуђеници обуче основним друштвеним врлинама и допуне своје недостатке у знању и образовању (15). На овај начин би се најбоље отклонила наведена штетна дејства класичног затвора. Али, да би тако организован затвор могао што успешније да оствари постављени задатак, требало би га још више усавршити и развити, тако да се поред установа затвореног типа заведу још и установе отвореног и полуотвореног типа, које би приближавајући га што ближе друштвеном животу, омогућиле за већину осуђеника најповољније услове за њихову друштвену реадaptацију. Услед тога се отвореним установама почела придавати изванредна важност, јер све више продира схватање да се „затвореници не могу да спремају за слободу ако се држе у ропству“ (16).

Међутим, до стварања отворених установа је потребно било да се пређе дуг и тежак пут од неколико фаза. Прво су затвореници почели да се користе преко дана на земљорадничким радовима изван зидова казненог завода, чувани и надзиравани од наоружаних стражара, па су на спавање поново враћани у завод. Затим је овај надзор постепено слабио све више, тако да су поједини одабрани затвореници одлазили на рад и без пратње стражара, а често пута су и ноћивали изван затвора на пољопривредном добру њиховог завода. У задњој фази развоја, ове радне екипе су почеле већ да се потпуно одвајају од затвореног завода и организују као засебне земљорадничке колоније осуђеника. У Швајцарској је тако 1895 у месту Вицфилу,

(13) H. Barnes and N. Teeters: *New Horizons in Criminology*, Prentice-Hall, 1959, pp. 585—587.

(14) J. Graven: *Plan général d'un système de prevention du crime et de traitement des delinquants*, „Revue internationale de droit pénal“, 1949, N. 3—4, p. 339. Поменуто схватање F. Clerc-а налази се у делу: *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, p. 118, издатом од стране *Fondation internationale pénale et pénitentiaire*, 1955.

(15) Овакво схватање је изразио P. Cornil у предговору књизи *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, pp. IX, X.

(16) L. Fox: *Les établissements ouverts dans le système pénitentiaire anglais*, „Revue internationale de politique criminelle“, Nations Unies, 1952, N. 2, p. 2.

залагањем др. Ота Келерхалса (Otto Kellerhals) организован један затвор типа земљорадничке колоније, који се сматра као прва отворена казнено-поправна установа (17). а „која је смело прекинула са класичним системом затворених установа и дозволила да затвореници изађу из зидина и затвора на чист ваздух, светлост и сунце, покушавајући да им врати достојанство и част, да их поправи и од њих створи нове људе“ (18). Велики успеси које је постигла ова установа у погледу поправке затвореника, наишли су на снажан одјек у целој свету, а нарочито у појединим државама САД (Индијана, Калифорнија), затим у Енглеској и нордиским земљама (Данска, Шведска), које су после спроведених експеримената почеле постепено да уводе поједине отворене установе. Од 1930, у САД су уведене федералне отворене установе, тако да се данас у овим државама налазе више од 40% затвореника по отвореним установама. У Енглеској су поменуте установе заведене 1933, тако да у њој данас постоје пет локалних отворених установа, а од пет регионалних затвора два су отвореног типа и од два централна један је отворен, док су од шеснаест „Борстала“ десет отворена. Највећи су развој отворене установе досада постигле у Шведској, у којој према подацима из 1955, од педесет и две установе за извршење казне лишења слободе, двадесет и седам су отвореног типа. По овим установама је смештено око две трећине редовних затвореника, док се једна половина младих делинквената такође њима користи. Према подацима од пре неколико година, у Белгији постоје четири установе отвореног типа, док их у Италији има десет, у Аустрији пет, у Луксембургу једна, у Француској једна. Отворене установе постоје и у осталим државама света, у Турској, Израелу, Цејлону, Индији, Пакистану, Јапану, Новом Зеланду, Аустралији, Аргентини, Бразилији и др. Према изложеном, досад су отворене установе достигле своју највећу примену у Шведској и појединим државама САД где представљају редовне установе за извршење казни, док су у осталим земљама оне још изузетне установе у односу на заводе затвореног типа (19).

Снажан развој отворених установа настао је нарочито после Другог светског рата, када је као реакција на његове суровости дошла до израза идеја о хуманом поступању са затвореницима. Овоме развоју је особито допринело то што је скоро сасвим преовладало схватање да се сврха казне састоји у преваспитању учиниоца кривичних дела и њиховом прилагођавању за друштвени живот а не у испаштању за учињено дело и унижавању њиховог људског достојанства. Тако је промена у схватању сврхе кажњавања довела до нужних измена и у начину извршења казни. Новим погледима нису више одговарале старе установе, па се све више, али опрезно и постепено,

(17) Ch. Germain: To what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, p. 12; H. Kellerhals: Dans quelle mesure les institutions ouvertes sont-elles appelées à remplacer la prison classique?, ibidem, p. 74.

(18) J. Graven: Le système pénitentiaire de la Suisse, Les grands systèmes pénitentiaires actuels, t. VI, p. 338.

(19) J. Bennett: Tho what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, p. 43; Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 84; L. Fox: La place de l'établissement ouvert dans le système pénitentiaire et dans la communauté, Nations Unies, A (Conf. 6 C. 2) L. 2. 1955, pp. 45, 52—54.

прилази новим методама и институцијама, међу којима отворене установе заузимају најзначајније место. На даљи развој отворених установа, на њихово ближе упознавање и већу примену, од пресудног значаја је било разматрање овог питања на XII Међународном конгресу за кривично право и казнене заводе, одржаном у Хагу 1950, који је организовала Међународна комисија за кривично право и казнене заводе ради проналажења најпогоднијих заједничких мера за сузбијање криминалитета и за поступање са затвореницима. На овом конгресу је донета посебна резолуција у којој су обухваћена основна питања у вези са отвореним установама. После преноса функција Међународне комисије за кривично право на Уједињене нације, крајем 1950, Секретаријат Уједињених нација је спровео анкету у погледу отворених установа преко четири регионалних саветодавних група, и то: европске на састанку у Женеви 1952, Латинске Америке у Рио де Жанеиру 1953, Средњег Истока у Каиру 1953, азијске и Крајњег Истока у Рангуну 1954. Затим је питање отворених установа, са низом других важних проблема извршења казни лишења слободе, било темељно претресано на Првом конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима у Женеви 1955. Као основа за дискусију на поменутом конгресу је послужио извештај Секретаријата УН, који је представљао синтезу закључака регионалних саветовања и садржао предлог за доношење препорука у погледу отворених установа. Поред овога су била састављена још два специјална реферата о месту отворених установа у систему извршења казни, као и избору делинквената за ове установе, док су у двадесет четири остала реферата, спремљена од специјалиста за извршење казни из разних земаља и делова света, биле описане поједине отворене установе које су постојале у то доба.

Препоруке и резолуције које су поводом отворених установа донете у Женеви, заједно са онима у Хагу, засноване су великим делом на режиму који данас стварно постоји у овим установама. Оне садрже општа правила о основним питањима која се постављају пред поменутих установама у погледу њиховог појма, услова за њихово добро функционисање, њихових привилегија над затворима затвореног типа, као и критеријума за одабирање затвореника који греба да се сместе у њима. У овоме лежи основни значај наведених препорука, јер оне представљају сажето искуство стечено кроз дуги низ година у примени најпрогресивнијих система извршења казни од стране разних народа у свима крајевима света, без обзира на њихове разлике у друштвено-политичким, економским и географским условима живота. Отворене казнено-поправне установе су на тај начин, као једна институција у поступању са затвореницима, добиле међународно признање и постале једно од значајних средстава борбе противу криминалитета, које може бити заједничко за све земље. Тако су отворене установе ушле у последњи стадијум свога развоја, пошто је пронађен материјални оквир који омогућава најповољнију примену података савремене науке о извршењу казни, ради поправљања и оспособљавања осуђеника за друштвени живот, који више одговара духу данашњег времена него затворени тип завода XIX века.

II. — Појам и карактерна обележја отворених установа

1. — Према дефиницијама које су усвојене на XII Међународном конгресу за кривично право у Хагу 1950 и на Првом конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима у Женеви 1955, отворене казнено-поправне установе карактеришу два основна обележја. Отворене установе се одликују одсуством материјалних и физичких обезбеђења против бекства (као што су зидови, браве, решетке, наоружани чувари или друго особље специјално одређено за обезбеђење завода), као и режимом заснованим на добровољној дисциплини затвореника и на осећању њихове одговорности према заједници у којој живе. Овај режим подстиче затворенике да се користе пруженом слободом а да је не злоупотребе. Као отворене установе могу се сматрати само оне установе које садрже оба наведена обележја, па се на основу ових одлика отворене установе разликују од других типова завода, од којих се неки инспиришу истим начелима али их не остварују у потпуности (20).

По своме изгледу и архитектури отворене установе одговарају углавном дајој дефиницији. Наместо установа за извршење казни класичног типа, које се састоје из низа добро познатих великих и масивних зграда поређаних око једне централне зграде, које су опкољене високим зидом и стражом са митраљеским гвездима, и у којима осуђеници смештени по ћелијама или заједничким просторијама живе и раде стално надзиравани, — отворене установе пружају сасвим другу слику. Оне већином имају изглед омањег села, земљорадничке колоније са низом малих зграда, углавном пољског типа у којима су смештене канцеларије администрације, раднице, учioniце, павиљони за становање осуђеника, магацини и остале потребне просторије, а око којих се налазе пространи терени земље за обрађивање. На целом овом простору, који обично није ограђен, а уколико је ограђен жицом или живом оградом, ова ограда не служи за спречавање бекства већ само за разграничење од околних сеоских имања, — затвореници уживају потпуњу слободу кретања без икакве пратње и слободу рада без надзора.

С обзиром на поменуто одређивање отворених установа, може се сматрати да је непостојање материјалног обезбеђења против бекства само одраз одређеног режима који постоји у наведеним установама. Према томе, битна карактеристика отворених установа се састоји у режиму заснованом на поверењу и добровољној дисциплини затвореника (*traitement fondé sur la confiance et sur l'exercice de l'auto-contrôle*, (21). Стога отворене установе представљају систем извршења казни где се од затвореника тражи да се потчине дисциплини затвора без строгог и сталног надзиравања (*self-gouvernement*) и где се развија осећање личне одговорности (*self-responsibility*). Због олакшане могућности бекства затвореника из оваквих установа услед непостојања стражара и материјалних препрека, неопходно је потребно да се у самој установи оствари опште мишљење, нека врста особеног морала и стања

(20) Douzième congrès pénal et pénitentiaire internationale. Actes, v. I, p. 450; Premier congrès des Nations Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants, A (Conf) 6/1, p. 82.

(21) Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 116.

духа који делују да се затвореници опиру свима искушењима да напусте установу. Јер, осигурање против бекства у једној установи за извршење казне не зависи толико од зидова, решетки, страже или оружја, колико од стања духа који влада у њој. Стога је за отворене установе од изванредног значаја да у њој постоји такво стање духа, које би са своје стране деловало да затвореници не беже из исте, иако имају за то материјалне могућности. Услед овога, осуђеници треба да уложе извесан напор да би се одупрли разним тежњама за бекство, а овај напор са своје стране ојачава њихову вољу и тако образује један васпитни фактор (22). У овом погледу постоји савршен контраст у односу на затворе затвореног типа, у којима већ сама теориска немогућност на бекство рађа жељу код затвореника да то ипак учине, било из неког погрешно схваћеног интереса, престижа или угледа (23).

Основна разлика између режима у отвореним установама и оног у заводима затвореног типа се састоји у томе што се затвореници у затвореним установама обично пасивно потчињавају правилима која им се намећу, док се у отвореним установама добровољно и свесно потчињавају дисциплини (24). Иначе нема неке битне разлике у режимима између поменутих установа. У једној, као и у другој, осуђеници су обавезни да раде, јер се данас рад сматра као најбоље средство за друштвено прилагођавање и оспособљавање учинилаца кривичних дела за њихов будући користан живот на слободи, па се стога одређују на такве радове који ће на њих најбоље васпитно деловати. У отвореним, као и затвореним, установама, за остварење овога циља користе се још и остала средства као што су: образовање осуђеника, лични утицаји особља затвора и коришћење сваке прилике да се у њима развије осећање личне одговорности. Ради тога се у отвореним као и затвореним установама обично организују: 1) индустријска предузећа, занатске радионице и економије, кроз које осуђена лица стичу радне навике и дисциплину рада, 2) стручне, занатске и пољопривредне школе и курсеви за осуђенике без стручних квалификација, 3) курсеви за опште образовање и течајеви за неписмене, 4) културно-просветна, васпитна и физкултурна настава за све осуђенике.

Поред поменуте основне разлике, постоје и друге разлике у режимима између отворених и затворених установа које произлазе из ове основне разлике. Тако, на пример, у отвореним установама постоји већа слобода живота и рада него у затвореним заводима, јер су без сталне контроле и надзора стражара или осталог особља. Затим, осуђеници имају потпуну слободу кретања на подручју целе установе, као и низ других привилегија у погледу дописивања, пријема пакета, посета родбине, одласка у оближње место, додира са спољним светом, нарочито са околином установе. Да би се што шире и потпуније остварила друштвена реадапација затвореника, неопходно је било да им се остави потребна слобода живота и рада у оквиру саме установе, како би затвореници научили и доказали да су у стању да контролишу своје акте, да се опиру на разна искушења и да се владају часно и лојално

(22) Cycle d'études du Moyen-Orient sur la prevention du crime et le traitement des délinquants, Le Caire, 1953, Nations Unies, p. 30, § 181.

(23) L. Fox: op. cit., p. 19.

(24) Cycle d'études du Moyen-Orient, p. 79, t. 2. c.

(25). Ради овога су и заведене отворене установе, па се због тога и настоји да се оне што више приближе животу на слободи. Све ове околности са своје стране делују да живот и рад у отвореним установама тече у једној здравијој и нормалнијој атмосфери него у затвореним заводима, услед чега поменуте установе имају велика предности. Међутим, друге неке разлике у режимима између поменutih установа засада нема, пошто су затвореници у отвореним установама лишени слободе исто онако као и они у затвореним заводима. А лишење слободе се у својој основи састоји у томе што се осуђена лица на ову казну не могу слободно да крећу изван одређеног круга, нити по својој вољи да располажу својом личношћу, пошто не смеју без одобрења да напусте територију установе у којој се налазе. Постојање извесних ограничења и одређених правилника и овде је не само потребно већ и нужно, јер се без истих уопште не би могли да остваре задаци установе за извршење казни.

2. — *Услови доброг функционисања отворених установа.* За добро и правилно функционисање отворених установа потребно је више услова (26). На првом месту је неопходно да се обави правилан избор осуђеника који ће бити смештен у ове установе, пошто, с обзиром на њихову особиту природу и режим, не би могли да се у њих ставе сви осуђеници без разлике. Неки општи и сигуран критеријум за све делинквенте свих народа и раса није се могао пронаћи, јер он варира према појединим народима и према појединим ауторима. Иако се сматра да ово питање зависи углавном од искуства једне земље и схватања њеног јавног мњења, ипак су у том погледу утврђени извесни заједнички елементи. Пре свега, сматра се да се у отворене установе могу слати само она лица која су подобна да се користе режимом поверења а да га не злоупотребе, као и она која су у стању да контролишу себе, која имају извесну власт над собом и могу да се потчине добровољној дисциплини. Међутим, то не значи да отворене установе нису погодне и за ону врсту делинквената, којима је потребан особит поступак да би повратили поверење у саме себе, да би ојачали своју вољу и контролу над собом. Према томе, отворене установе су углавном намењене оним осуђеницима за које се сматра да неће злоупотребити подарено поверење и веће слободе, већ ће те околности више ићи на руку њиховој социјалној реадaptацији него поступање у другим облицима лишења слободе. При томе треба имати у виду да у отвореним установама не постоји само опасност од бекства. Овде затвореници добијају више слободе него у затвореним заводима, а тиме и више могућности за међусобно мешање и кvaraње. Због тога неко осуђено лице може бити у повољнијој могућности за преваспитање у некој затвореној установи него у отвореној. Сем тога, постоји извесан број осуђеника који више воли да се пасивно потчињава дисциплини у затвореном заводу, него да се у отвореној установи подвргава аутодисциплини, да чини знатне напоре своје воље и да савладава нагоне за бекство, што режим у овим установама нужно довлачи собом. Зато принцип добровољности овде до-

(25) Ibidem.

(26) Ch. Germain: op. cit., pp. 15—19; L. Fox: op. cit., pp. 23—26; Premier congrès des Nations Unies, A/Conf/6/1, p. 82. t. VI.

лази до видног израза. Стога у отворене установе не треба слати оне затворенике који то не желе, а ипак има и таквих.

Према оваквом стању, критеријум који треба применити приликом одабирања затвореника за отворене установе не може да зависи од припадања делинквентна некој кривичноправној групи или од врсте и трајања казне већ од саме личности осуђеника, од његове способности да се прилагоди режиму ове установе и од изгледа да ће поступање у њој повољније деловати на његово друштвено преваспитање него поступање у затвореној средини. Сам избор треба да се врши првенствено на основу претходне операције осуђеника, односно на основу лекарско-психолошког прегледа и друштвене анкете. Треба преместити у завод неког другог типа затворенике који се покажу неспособним да се прилагоде поступању у отвореној средини или чије понашање неповољно утиче на владање других затвореника или шкоди правилном раду саме установе. Примера ради, на првом месту у отворене установе би требало слати први пут осуђена лица због лакших кривичних дела и на мање казне, затим случајне кривце, нехатне учиниоце кривичних дела, старије и слабијег здравља учиниоце и сл. У отворене установе не би требало слати она осуђена лица која према својим израженим особинама представљају извесну опасност за друштво, као што су: окорели криминалци, организатори злочиначких удружења, тешки психопати, опаке варалице и крадљивци, сексуални делинквенти, професионални јатаци, црноберзијанци и сви они који због извесних околности могу да врше рђав утицај на остале затворенике.

За добро функционисање отворених установа на другом месту је потребно да особље установе схвати и прими особите захтеве отвореног режима, затим да оно буде подобно да врши повољан морални утицај, као и да уме да схвати карактер и посебне потребе сваког затвореника. Да би се друштвено прилагођавање затвореника вршило у средини пуној поверења, што чини основно обележје отворених установа, потребно је да буде одабрано особље у овим установама, почев од управника па до васпитача, психолога, педагога и руководиоца у стручном раду. Јер без честитости особља, његове човечности, правичности и осталих добрих особина, не може се стећи потребно поверење код затвореника које је неопходно да би могао да се врши дубљи васпитни утицај. Без овога се не може остварити ни оно стање духа између затвореника и особља, које је неопходно за успех једне отворене установе. Уосталом, ефикасност и правилан рад не само отворене него и ма које друге установе за извршење казни, зависи не толико од принципа, метода и зграда у којима се оне налазе, колико од људи који у њиховим свакодневним односима са затвореницима треба да примењују и тумаче поменуте принципе. Да би особље у отвореним установама могло да обавља свој задатак како треба, потребно је да број затвореника буде у границама које му омогућавају да добро упознају сваког затвореника. Услед тога у Шведској постоје мале колоније, просечно од око тридесет затвореника, а у Енглеској се тај број креће од сто до триста затвореника, док је у САД њихов број знатно већи. У овом погледу треба остварити једну разумну равнотежу, јер су-

више мале као и одвећ велике установе повлаче собом друге незгоде, на пример у погледу контроле, организације рада, набавке потребног инвентара, итд. На XII Међународном конгресу у Хагу 1950, било је изражено мишљење да у једној отвореној установи не треба да буде више од триста затвореника.

Затим се сматра, да су за правилно и добро функционисање отворених установа од значаја њихов положај и просторије. Ако се установа налази ван насеља, њена издвојеност не треба да буде таква да спречава остварење њеног циља, нити да представља изванредне тешкоће за особље. Једна установа која је постављена далеко од насеља или на неком усамљеном острву може да изазове утисак код затвореника да су искључени из друштва. Сем тога, она не може да довољно користи утицај средине и околине за друштвено прилагођавање осуђеника. Међутим, ако је установа пак исувише близу градског насеља, већи је ризик од штетних утицаја, затим од бекства или искрадања затвореника из саме установе. И у овом погледу је такође потребна једна разумна равнотежа. Што се тиче просторија, нако су отворене установе у том погледу скромније од затворених, ипак поред соба за спавање, радионица, канцеларија и одељења за друге службе, постоји и код њих потреба за просторијама у којима ће се обављати настава, развијати културно-уметничко-фискултурни живот затвореника, проводити слободно време, читати књиге и дневна штампа.

Даље се сматра да ће успех отворених установа у погледу поновног враћања и прилагођавања друштвеном животу учиниоца кривичних дела бити олакшан, ако ови буду запослени на радовима који ће их припремити да после свог пуштања на слободу могу обављати користан и уносан посао. Због овога, нако је корисно прибегавање земљорадничким радовима, ипак се наглашава да је пожељно да се предвиде радионице које ће омогућити затвореницима да стекну и једно стручно и индустријско образовање. Досада су отворене установе, изузев у Шведској, у већини случајева прибегавале земљорадничким радовима што се данас у индустријском веку сматра правим анахронизмом (27).

Најзад, за добро и правилно функционисање отворених установа, нарочито ради што успешнијег прилагођавања учиниоца кривичних дела друштвеном животу, потребно је да се постигне што ефикаснија сарадња јавности, особито заједнице која окружује установу. Стога треба обавестити јавност о циљевима и методама отворене установе, као и о околности да режим који се у њој примењује захтева од затвореника знатан морални напор. Да би се створили односи „доброг суседства“, потребно је да се установа прилагоди заједници, а заједница пак да схвати и прими циљеве установе, као и да је помогне у остварењу њених задатака. За ово је потребно да морал и дисциплина затвореника буду на висини, како би се

(27) Замерајући отвореним установама што се претежно баве земљорадњом, F. Clegg се пита: „Зар мистика сеоских радова није потпуно превазиђена у једном индустријском веку?“, *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, p. 131, n. 2.

отклонило првобитно неповерење и резервисан став јавности према уставним овакве врсте.

3. — *Користи од отворених установа.* Према искуству оних који су у пракси дуже време испробали отворене установе, затим према резолуцији на конгресу у Хагу и препорукама на конгресу у Женеви, донетих на основу подробног испитивања и проверавања, отворене установе имају знатна преимућства у односу на заводе затвореног типа. Ту се без прикривања констатује да су код отворених установа ризик од бекства и опасности да затвореник рђаво користи своје односе са спољним светом без сумње већи него у другим типовима казних завода, али су ови недостаци широко надокнађени извесним преимућствима отворених установа над другим типовима казних завода (28). Користи и преимућства отворених установа су следећи:

а) Отворене установе су повољније за поновно прилагођавање затвореника друштву и у исто време погодније за њихово телесно и душевно здравље.

б) Гипкост која је својствена режиму отворених установа огледа се у ублажавању правилника, тешкоће затвореничког живота се смањују и тим путем се долази до бољег стања у погледу дисциплине. Осим тога, одсуство материјалне и телесне принуде и односи повећаног поверења између затвореника и особља установе могу да инспиришу затворенике искреном жељом за поновно прилагођавање друштву.

в) Услови живота у отвореним установама се приближавају условима нормалног живота. Услед тога оне омогућавају да се лакше организују жељени додир са спољним светом и да на тај начин затвореника учине свесним чињенице да он није прекинуо сваку везу са друштвом. У овом смислу могу се узети у обзир, на пример, групне шетње, спортска такмичења са екипама ван установе, па чак и лична овлашћења за излаз, одређена поглавито за одржавање породичних односа.

г) Извршење једне исте мере мање кошта у отвореној установи него у заводу другог типа, нарочито због тога што су трошкови зидања више смањени, а особито у случају пољопривредног добра са бољим приходима који произлазе од његовог обрађивања, кад је ово организовано на један рационалан начин.

Поред наведених, главних референт на конгресу у Женеви (29) наводи и остала преимућства отворених установа.

Режим отворене установе је више у стању него све друге методе употребљене досада да гарантује да општи принципи минималних правила о поступању са затвореницима буду стварно примењени (30). Сем тога, ре-

(28) Premier congrès des Nations Unies, A/Conf./6/1, p. 83. t. VIII.

(29) L. Fox: op. cit., pp. 27—28.

(30) Међу поменутим општим принципима минималних правила, усвојених на Првом међународном конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина, а за које је режим отворених установа више у стању да гарантује него све друге методе досад да буду стварно примењени, треба навести нарочито: 1) Циљ и оправдање казни и мера лишења слободе је у крајњој линији заштита друштва против злочина. Такав ће циљ бити постигнут само ако се време лишења слободе искористи у највећој могућој мери да делинквент, кад буде пуштен на слободу, буде не само жељан већ и способан да живи поштујући закон и да подмирује своје потребе; 2) Ради овога циља, режим

жим отворених установа је више у стању да учини него све друге методе, да се затвореници врате у друштво бољи у физичком, душевном и моралном погледу него кад су дошли у завод. Ова метода поступања има мање изгледа него све друге досад примењене да произведе штетна дејства на дух и карактер затвореника, које обично прате лишење слободе. Услед тога је и поврат код ових сведен на најмању меру.

Затим, искуство је показало да већина од наведених преимућстава постоји и у односу на особље установе. Ово је срећније и у бољем моралном стању, па следствено томе боље испуњава свој задатак и врши васпитни утицај у нормалнијој атмосфери отворене установе, ослобођеној напетости и обичних покварености, него што је то случај у једној ненормалној средини неке установе ћелијског или затвореног типа.

Даље, отворена установа пружа могућност затвореницима да приме чланове своје породице и пријатеље у много пријатнијим условима. Ове се посете могу обављати у једној атмосфери ослобођеној сваке принуде и потпуно угодној. Због тога оне могу да имају поволан утицај не само на породице затвореника, штедећи их једног сусрета који у другим условима може за њих да буде мучан, већ и на затворенике помажући им да одрже или поврате добре односе са својом породицом. За један велики број затвореника има мало ствари којима они могу да придају већи значај од ових односа.

Најзад, отворене установе су нарочито погодне за лица осуђена на кратке казне лишења слободне и она лица која су зашла у године или су слабог здравља. Тако се помоћу ових установа у многоме могу да реше проблеми који се постављају услед казни лишења слободе у кратком трајању, као и тешкоће у правилном раду завода затвореног типа које настају због затвореника који су слабог здравља или су стари.

Значајно је подвући да су на поменутим међународним конгресима на којима се расправљало о отвореним установама, била истицана преимућства наведених установа углавном баш од стране највиших руководиоца саме администрације о извршењу казни лишења слободе. Тако Ј. Бенет (J. Bennet, Director U.S. Bureau of Prisons, Washington) сматра да је основна корист од отворених установа што оне „прекидају непријатељство према друштву које карактерише многе од оних који су дошли у сукоб са законом. Затвореник научи да ради и живи са другима, да цени потребе других особа и да влада својим жељама. Он учи да се саобрази правилима одређеног друштва“ (31). За овим К. Скудер (K. Scudder, Superintendent, California Institution for Men, Chino, California) наводи: „Отворена поља, одсуство наоружаних чувара и постројавања у ред, овлашћење да људи иду на оброк и на рад без пратње стражара, помажу сваком лицу да поново стане

извршења казни треба да користи сва поправна, васпитна, морална, духовна и друга средства, као и све облике помоћи којима може располагати, настојавајући да их примени сагласно потребама индивидуалног поступања са делинквентима; 3) Режим извршења казни треба да настоји да умањи разлике које могу да постоје између живота у затвору и живота на слободи, уколико те разлике теже да ослабе смисао за одговорност код затвореника или поштовања достојанства његове личности — чл. 58, 59 и 60 Ensemble de règles minima pour le traitement des détenus, Premier congrès des Nations Unies, A/Conf./6/1, p. 77.

(31) J. Bennet: op. cit., p. 41.

на сопствене ноге. Осуђеник је стављен у сваком тренутку пред могућношћу бекства. Чињеница што он одбацује ову могућност доказује да је он учинио један велики морални корак, један велики друштвени корак. Прихватајући ову обавезу он дозвољава самом себи жељу да радије буде друштвено него антисоцијално биће" (32).

4. — *Недостаји и приговори против отворених установа*. Многи необавештени постављају одмах питање како се могу да избегну масовна бекства затвореника из отворених установа, кад за то постоје неограничене могућности. Ово је не само оправдано питање већ и основни приговор противу отворених установа, јер у њима стварно постоји велики ризик од могућности бекства затвореника. Међутим, многобројна искуства добијена у том погледу до данас сведоче да су бекства из отворених установа толико ретка појава да се то просто не може да верује. Ради објашњења ове појаве обично се наводи (33), да је она резултат добро обављеног одабирања затвореника који су смештени у поменуте установе. Уколико су у таквој некој установи и била бекства у већем обиму, приговор због тога се не може упутити на рачун отворене установе већ само на начин одабирања затвореника, јер се у ове установе могу слати само она осуђена лица која су подобна да се користе режимом поверења а да га не злоупотребе, као и она која су у стању да контролишу себе и могу да се потчине добровољној дисциплини. За објашњење малог броја бекства из отворених установа, на другом месту може да послужи околност да један велики број делинквената прима своју казну као свршену ствар и сматра да није могуће да јој се супротстави. А затим, многи затвореници схватају и осећају да је боравак у отвореној установи корист и привилегија за њих, коју не желе лако да изгубе својим понашањем, те је враћање недостојних затвореника у затворену установу веома ефикасна мера за одржавање реда. Сем тога се наводи да између затвореника постоји нека врста солидарности која сузбија нагон појединих да се користе бекством за добијање слободе, јер би то нанело штету целој групи. О овом аргументу би се могло дискутовати, с обзиром на дубоки индивидуализам који је једна од доминантних црта делинквената општег права. Било како било, чињеница је да су бекства из отворених установа ретка појава. Како то сликовито представља Л. Фокс (L. Fox), у зоолошком врту у Анверсу постоји један велики кавез са птицама у коме птице слободно лете и не беже из истога, иако је цела његова предња страна потпуно отворена. Разлог овоме је тај што је казез изнутра осветљен без престанка, док је споља замрачен (34). Нешто слично је и са отвореним установама. Осуђеници не беже из ових установа првенствено због тога јер не желе да свој релативно повољан положај замене са мрачном неизвесношћу која их чека после бекства, евентуалног хватања, враћања у затворен завод и стављања иза решетки и катанца.

(32) K. Scudder: To what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, p. 133.

(33) Ch. Germain: op. cit., pp. 14—15; P. Cornil: Dans quelle mesure les institutions ouvertes sont-elles appelées à remplacer la prison classique?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, pp. 47—48.

(34) L. Fox: op. cit., p. 29.

Поред ризика од бекства, као недостатак отворених установа износи се да оне пружају могућност непожељних додир са околином установе и олакшавају вршење кривичних дела од стране затвореника према околном становништву, што све може да поколеба поверење јавности у овај систем. Овај недостатак постоји без сваке сумње, али се сматра да је искуство показало да он може да буде на такав начин умањен да може просто да се занемари (35).

Најзад, отвореним установама се приговара да не воде рачуна или не у довољној мери о самом елементу кажњавања, што може да има за последицу осетно смањење генералне превенције која се приписује казни. Наиме, сматра се да отворене установе представљају велику удобност за делнквенте, а то може да се одрази на повећање криминалитета. Због тога је правилније оно гледиште по коме затворенике не треба „мазати“, већ према њима треба показати „чврсту руку“, како се данас, у времену када се криминалитет у свету повећава, не би за његово сузбијање лишили застрашења, као најважнијег средства на коме почива генерална превенција (36).

На овај приговор се може одговорити да слично схватање обично заступају они који нису упознали или нису усвојили основна начела савремене науке о извршењу казни, као и они који још нису начисто о томе шта у основи делује на кретање и пораст криминалитета у људском друштву. Пре свега чињеница је да испаштање са наношењем физичких патњи и унижавањем достојанства човека припада већ давној прошлости, као и робовање по тамницама уз примену разних метода мучења или „чврсте руке“. Савремени системи извршења казни заснивају се на све већем поштовању личности осуђеника и хуманог поступања, уз примену свих могућих мера ради њиховог оспособљавања и прилагођавања за друштвени живот, што данас уједно представља основни задатак извршења казни. Исто тако чињеница је да вршење кривичних дела, њихов пораст и опадање не зависе толико од оштрине и врсте кривичних санкција или застрашења при њиховом извршењу, колико од саме средине у којој се врше кривична дела, првенствено од материјалних услова живота у њој. Према томе, казнама у опште, а тиме и казнама лишења слободе, не би требало придавати веће генерално превентивно дејство него што га оне у ствари имају, као што с друге стране не би било правилно сасвим и порицати ово дејство и занемарити га. Ово утолико пре што је веома тешко утврдити постојање и меру генералног превентивног дејства казне.

Затим, неправилно је схватање оних који сматрају да се у отвореним установама не води довољно рачуна о елементу кажњавања. Јер, суштина казни лишења слободе не састоји се у употреби окова, катанаца и стражара, већ једино у лишењу слободе кретања и располагања својом личношћу. Према томе, отворене установе представљају у самој основи прави

(35) Такав став по изнетом приговору је изражен у француском пројекту резолуције на конгресу у Хагу 1950, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. I. p. 175. t. 5. a).

(36) О овом приговору и противаргументима на исти, видети: Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. I. p. 175. t. 5. c.; Ch. Germain: op. cit., p. 15; L. Fox: op. cit., p. 29.

затвор, јер одређују простор на коме су осуђена лица лишена слободе, удаљена су од места свог боравка, прекинула су нормалан друштвени и породични живот и лишена су задовољства које он садржи, обавезна су да раде посао који им се одреди и потчињена су дисциплини установе у којој се налазе, коју не могу да напусте по својој вољи већ само по одобрењу. Не треба никако губити из вида чињеницу да су учиниоци кривичних дела у отвореним установама потпуно лишени слободе и да зато ове установе по својој суштини представљају прави затвор. Услед тога, њима се не може основано пребацити да не воде рачуна о елементу кажњавања. Уосталом, ако је живот у отвореним установама повољнији за телесно и душевно здравље затвореника, нетачно је веровати да је он у њима удобнији и лакши. Напротив, он захтева од стране затвореника већи морални напор него у затвору затвореног типа, у коме је дисциплина већином аутоматско и слепо покоравање правилнику. Често пута материјалне удобности отворених установа у погледу исхране, одећа, намештаја и постељине су далеко скромније од оних које постоје у затвореним заводима. Због тога нису ретки случајеви да поједини затвореници не желе да замене овај са отвореном установом.

5. — *Нека питања и проблеми отворених установа.* У вези отворених установа постављају се извесна питања и проблеми, међу која се нарочито истиче: какво је њихово место и улога у савременом систему извршења казни лишења слободе. Већина је имала схватање да отворене установе не могу потпуно и у целини да замене затвор класичног, затвореног типа, с обзиром на извесне своје недостатке, а нарочито на могућност бекства затвореника, одржавања недозвољених веза са околином установе и неповољног утицаја на превентивно дејство казне (37). Према томе, отворене установе могу да замене класичан затвор само у извесној мери и то у погледу оних затвореника за које се утврди да су подобни да буду смештени у овакве установе, односно за које се сматра да неће злоупотребити поверење које им се даје и да ће поступање у отвореној средини имати више шансе за њихово прилагођавање друштвеном животу него поступање у затвору неког другог типа.

Међутим, данас долази до израза једно друго схватање. По њему се при одређивању места и улоге отворених установа треба да пође од тога да су нов систем извршења казни и отворене установе као његове најзначајније институције, а који се заснивају на идеји друштвеног прилагођавања делинквентата, позвани историском неминовношћу да замене класичан систем извршења казни, систем испаштања и ретрибуције (38). Према оваком стању ствари, отвореним установама припада значајније место и улога у данашњем систему извршења казни него што им се то досад придавало. Отуда, отворене установе нису „изузетак“ или „посебне“ установе у старом систему извршења казни већ институције које означавају његову корениту, револуционарну промену. Оне постепено замењују овај

(37) Ch. Germain: op. cit., p. 15; V. Weinzelt: Dans quelle mesure les institutions ouvertes sont elles appelées à remplacer la prison classique? Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV. p. 166; Cycle d'études du Moyen-Orient, p. 30

(38) Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 83.

систем, пошто се данас развој извршења казни неминовно креће у правцу што већег ширења отворених установа и потискивања затвора класичног типа, све док не преовладају сасвим и не постану редован и општи начин извршења казни. То не значи да ће поменуте установе потпуно и у свим случајевима да замене затворе затвореног типа. Ови ће се заводи, само после дубоких измена у смислу новог схватања лишења слободе, вероватно задржати и даље, али једино као изузетна мера и за специјалне категорије делинквената. Према новој концепцији извршења казни, поред установа минималне сигурности, у које спадају отворене установе, могу да постоје још и установе средње сигурности, тзв. полуотворене установе и установе максималне сигурности, тзв. затворене установе. У коју ће од поменутих категорија бити смештена поједина осуђена лица, зависиће како од општих тако и њихових личних интереса и потреба. Даље и изузетно задржавање појединих установа са елементима сигурности и обезбеђења, неће бити у супротности са новим схватањем лишења слободе, јер ће се наведене установе заснивати у свему на овом схватању, а савременост једне установе се не цени према степену обезбеђења већ према идејама и духу који владају у њој.

За земље које први пут уводе отворене установе поставља се проблем, у низу других питања, да ли је боље ове установе заводити постепено и у мањем броју уз претходну пробу, или их заводити брже и у већем броју. А затим, да ли је потребно да се начин функционисања поменутих установа унапред и детаљно утврди помоћу једног крутог правилника или не. Сматра се да је боље постепено уводити отворене установе и у мањем броју, како би се избегло да не буду рђаво схваћене од јавног мњења, пре но што се ово подробно и изблиза не упозна са њима, њиховим предностима и позитивним резултатима. Сем тога, увођење једног пробног, експерименталног периода је препоручљиво како би се дошло до већег искуства и до поузданих а не варљивих података у погледу користи од отворених установа. Земље које први пут уводе поменуте установе не треба унапред и детаљно у оквиру једног крутог правилника да утврђују њихов начин рада. Боље је ако се том приликом користе већ утврђена општа начела и препоруке о овим установама изражена на конгресима у Хагу и Женеви, који остављају довољно места за сваку земљу да води рачуна о специфичним условима који су везани за одређену средину, користећи при том лична искуства стечена у пракси (39).

Даље се поставља питање да ли отворене установе треба организовати као самосталне установе или ове могу бити придодате заводу другог типа, као његов саставни део. Сматра се да у случају потребе поменуте установе могу да буду придодате заводу другог типа. Међутим, начелно је правилније да отворене установе буду самосталне установе јер би, на пример, било неприродно да се оне придодају неком заводу који се заснива на класичном систему извршења казни.

(39) О наведеним питањима и проблемима отворених установа, видети: Ch. Germain: *op. cit.*, pp. 16—17; *Cycles d'études du Moyen-Orient*, pp. 27—29; *Premier congrès des nations Unies*, A/Conf.6/1, pp. 82 под II, III, 83 под VII.

За овим се појављује проблем да ли се избор делинквената који су подобни за поступање у отвореној установи треба да врши од стране саме администрације извршења казни и према њеним правилима о класификацији затвореника, или он треба да буде одређен законом и обављен од стране суда који изриче казну. Преовладава мишљење да тај избор треба да обави сама администрација извршења казни, јер је она у бољој могућности да оствари правилан избор делинквената, пошто је овај у тесној вези са њеним системима класификације, а сем тога учињене погрешке и пропусти се могу брже поправити.

Следећи проблем је како треба организовати поступање са осуђеницима у оним системима који имају више врсти казни лишења слободе према својој тежини, као што су робија, заточење, строги затвор и затвор, пошто се извршење ових казни разликује, а у отвореним установама треба предузети ону врсту поступања које најбоље одговара друштвеној реадaptацији затвореника. Стога је проблем унификације казни лишења слободе поново постао актуелан.

Затим се поставља питање да ли се осуђена лица могу слати у отворене установе непосредно, односно од самог почетка издржавања казне или тек пошто су издржала један део казне у заводу неког другог типа. Одговор на ово питање зависи како од система извршења казни који је својствен свакој земљи, тако и од личности самог делинквента и досуђене казне. Без сумње да се примарни и нехатни деликвенти осуђени на кратке казне лишења слободе, могу непосредно и без веће бојазни од бекства упутити у отворене установе, док је за остале потребно да се обави претходно испитивање, на основу кога би се утврдила њихова подобност и корисност од слања у овакве установе, што захтева извесан период опсервације која се обично врши у затвору затвореног типа. Међутим, то не значи да је потребно да се већи део казне лишења слободе издржи у затвореној установи, а остатак у отвореној, јер ова није створена да служи као прелаз или као последња фаза затвореног режима. Отворене установе одговарају новој концепцији лишења слободе потпуно различитој од класичног схватања, због чега поступање у поменутим установама треба применити што пре, уколико је то могуће (40).

На основу свега изложеног може се закључити:

Отворене установе су већ дуже време и у већем броју земаља давале и дају позитивне резултате у погледу поправљања и оспособљавања учioniца кривичних дела за друштвени живот. Исто тако, оне су мање него све друге досад примењене методе у поступању са затвореницима, производиле штетна дејства на дух и карактер затвореника, која су тесно везана за сва лишења слободе ма каквог облика ова била. Иакс су ризик од бекства затвореника и опасност да исти рђаво користе односе са спољним светом код отворених установа већи него у другим типовима казаних завода, ови су недостаци широко надокнађени другим предностима, због којих се затвореници враћају у друштво бољи у физичком, душевном и моралном погледу, него кад су из овога дошли.

(40) Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 79.

Овакве резултате отворене установе су постигле што су смело раскинуле са класичним схватањем лишења слободе, заснованим на одмазди и испаштању за учињено дело и што су организовале лишење слободе на идеји ресоцијализације учиниоца кривичних дела, настојавајући да се они прилагоде друштвеном животу и оспособе за свој будући користан живот кад се пусте на слободу. Приближавајући због тога затвор што више друштвеном животу, уклањајући материјалне препреке за бекство затвореника и покушавајући на све могуће начине да затвореницима поврати достојанство и част, да их поправи и од њих створи добре чланове друштва, поменуте установе су омогућиле за велики број осуђеника најповољније услове за њихову друштвену реадaptацију.

Због свега овога, отворене установе, које су плод праксе и савремене науке о извршењу казни, а не неких платонских идеја, означавају најбољи метод извршења казни лишења слободе за већину затвореника. Оне представљају најважнију институцију новог схватања лишења слободе, по коме се ово састоји у учењу о животу на слободи, у некој врсти *training vers la liberté*. Сем тога, помоћу наведених установа досад се најбоље решава основни проблем извршење казни лишења слободе јер се целокупни развој извршења поменутих казни од њиховог увођења па до данас, кретао око изналажења најпогоднијег начина поступања са учиниоцима кривичних дела, како би се ови поправили и како би се отклонила штетна дејства која лишење слободе нужно повлачи собом, а која ни најразличитија средства нису могла лако да отклоне, услед чега су се осуђена лица поново одавала вршењу кривичних дела.

Према оваквом стању, отвореним установама припада значајно место и улога у данашњем систему извршења казни. Иако се наведене установе не могу услед извесних својих недостатака применити на све учиниоце кривичних дела без разлике, њихова примена на огромну већину затвореника и поред тога је не само могућа него и пожељна. Стога отворене установе нису „изузетне“ или „посебне“ установе у данашњем систему извршења казни, већ институције које представљају његову корениту, револуционарну промену и које постепено има да га замене, пошто се развој извршења казни креће у правцу што већег ширења отворених установа, све док оне не преовладају и не постану редован и општи начин извршења казни.

Најзад, отворене установе су услед постигнутих позитивних резултата у превенцији криминалитета, а нарочито у сузбијању поврата, добиле међународно признање и препоруку да се свуда уведу, где то досад није још учињено. Наша држава их стога постепено уводи, јер су оне прихватљиве за наш систем извршења казни, пошто се овај у свему заснива на савременом схватању лишења слободе ради поправљања и оспособљавања учиниоца кривичних дела за користан друштвени живот. А социјалистички хуманизам, којим се одликује наше друштво, са његовом вером у правку човека и са циновским напорима да се ово реално оствари, доприноси са своје стране да отворене установе у нашој средини постигну још плодније резултате и остваре свој даљи развој.

Др Милош Радовановић